

UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Van eenvoudige hoogleraararchieven naar complexe onderzoeksomgevingen

van Duijn, M.; Jeurgens, C.

Publication date
2018

Published in
Archievenblad

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Duijn, M., & Jeurgens, C. (2018). Van eenvoudige hoogleraararchieven naar complexe onderzoeksomgevingen. *Archievenblad*, 122(9), 26-28.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Van eenvoudige hoogleraararchieven naar complexe onderzoeksomgevingen

Mart van Duijn en Charles Jeurgens ■

Archieven van grote geleerden spreken tot de verbeelding. Het archief van Einstein staat gedeeltelijk online, het archief van Nobelprijswinnaar Lorentz wordt in het Noord-Hollands Archief bewaard en de onlangs overleden historicus Wesseling heeft zijn archief nagelaten aan de bibliotheek van de Universiteit Leiden. Toch is het de vraag of de categorie hoogleraararchieven nog onderscheidend genoeg is.

a

Enkele jaren geleden stelde de Stichting Academisch Erfgoed een adviescommissie in om duidelijkheid te krijgen over hoe hoogleraararchieven het beste bewaard en beschermd kunnen worden. In 2015 kwam de commissie onder voorzitterschap van de Utrechtse hoogleraar universiteitsgeschiedenis Leen Dorsman met een aantal aanbevelingen. De commissie maakte één ding heel duidelijk: de verantwoordelijkheid voor behoud ligt bij de afzonderlijke colleges van bestuur van de universiteiten en zij dienen functionarissen aan te wijzen die onder meer protocollen opstellen, zodat de wens tot behoud en beheer naar actie wordt vertaald. Uitputtend onderzoek naar de stand van zaken is niet gedaan, maar wel kan worden vastgesteld dat universiteiten nogal verschillend omgaan met hoogleraararchieven. Dat geldt in het bijzonder voor digitale archieven, waar het advies van 2015 overigens niet op gericht was.¹ De Stichting Academisch Erfgoed wil binnenkort gaan evalueren wat er met de aanbevelingen uit 2015 gedaan is.

Wat zijn hoogleraararchieven?

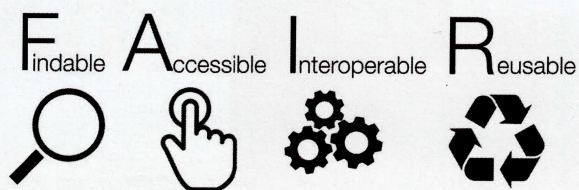
De eerste worsteling van de adviescommissie was te bepalen wat er onder hoogleraararchieven wordt verstaan. Bestaan ze eigenlijk wel? De commissie doet geen poging om een sluitende definitie te formuleren, maar neemt een pragmatisch standpunt in door te omschrijven welke categorieën bescheiden tot hoogleraararchieven gerekend worden. De commissie komt daarmee tot een zeer ruime invulling. Zo ongeveer alles wat aan de hoogleraar raakt, wordt onder de categorie hoogleraararchief geschaard. Het gaat niet alleen om persoonlijke bescheiden van hoogleraren, documenten gevormd en ontvangen in de uitoefening van de functie als hoogleraar, en om materiaal verzameld door de

hoogleraar, maar ook om archieven en verzamelingen die door anderen dan de hoogleraar bij elkaar zijn gebracht en betrekking hebben op of afkomstig zijn van de hoogleraar.²

Eerder had Menno Polak, toentertijd werkzaam als projectleider bij de Universiteit van Amsterdam en belast met een operatie om de archieven van de verschillende faculteiten in kaart te brengen en gereed te maken voor overbrenging naar het Stadsarchief Amsterdam, al gewezen op het problematische karakter van deze categorie archieven. Hij noemde het geen hoogleraararchieven, maar geleerdenarchieven die vaak onderdeel zijn van het bestuurlijke universiteitsarchief en van de archieven die gevormd worden bij de uitvoering van onderzoek.³ Een andere aanduiding is die van onderzoeks- of wetenschapsarchieven, met daarin de neerslag van wetenschappelijk onderzoek. Een duidelijke grens tussen enerzijds geleerdenarchieven en anderzijds onderzoeks- en wetenschapsarchieven is echter niet of nauwelijks te trekken.⁴

Bureaucratisering, controleerbaarheid en digitalisering

Hoogleraren voeren grofweg drie taken uit: bestuur, onderwijs en onderzoek. Aan de archivalia die gevormd worden bij de uitvoering van bestuurlijke taken, wordt binnen universiteiten in het algemeen de meeste aandacht besteed. De DIV-afdelingen en secretariaten van de universiteiten zijn vooral gericht op het beheer van dergelijke bescheiden. Met archieven die gevormd worden bij het uitvoeren van onderwijs- en onderzoekstaken is het anders gesteld. Daar zijn hoogleraren, net als de andere medewerkers die belast zijn met het geven van onderwijs en het uitvoeren van onderzoek, in hoge mate zelf verantwoordelijk voor. In het beste geval worden ze bij vertrek

De FAIR-principes bieden richtlijnen voor het beschrijven, opslaan en publiceren van wetenschappelijke data. Bron: Sangya Pundir, Wikimedia Commons (CC BY-SA 4.0).

of pensionering overgedragen aan universiteitsbibliotheken of universiteitsmusea.

Sinds ook universiteiten meer en meer onderworpen zijn aan bureaucratische verantwoordingsmechanismen, wordt een bepaald minimumniveau van archiefvorming en archiefbeheer feitelijk afgedwongen. De periodieke visitaties, bedoeld om het kwaliteitsniveau van de opleidingen te kunnen beoordelen, eisen dat bepaalde zaken worden vastgelegd en gearchiveerd, zoals cursusontwerp, tentamens en beoordelingen. Op onderzoeksterrein is dankzij een aantal schandalen (affaire-Stapel) wetenschappelijke integriteit steeds belangrijker geworden. De Vereniging van Universiteiten kent al lange tijd een gedragscode voor wetenschapsbeoefening, waarbinnen betrouwbaarheid en controleerbaarheid belangrijke principes zijn. Op 1 oktober 2018 is de volledig herziene Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit in werking getreden. Daarin wordt gesteld dat verzamelde data zorgvuldig beheerd dienen te worden en dat zowel ruwe als bewerkte versies 'gedurende een voor de discipline en methodologie passende termijn' worden bewaard. Voor data waarvoor het gepast is, dient overeenkomstig de FAIR-principes (*findable, accessible, interoperable, re-usable*) te worden gewerkt.⁵ Opvallend is dat steeds van 'passend' wordt gesproken. Het is een formulering die ruimte biedt voor maatwerk.

En maatwerk lijkt een voorwaarde voor hedendaags wetenschappelijk onderzoek én voor archivering. De individueel opererende geleerde die op eigen houtje onderzoek doet en af en toe college geeft, is een uitstervend ras. Wetenschappers opereren steeds vaker in internationale en op projectbasis georganiseerde en gefinancierde onderzoeksgroepen. Binnen de relatief korte duur van een project wordt onderzoeksmateriaal bijeengebracht, bewerkt, gedeeld en bediscussieerd. Daarbij wordt in hoge mate geleund op uiteenlopende digitale infrastructuren. Deze nieuwe vorm van wetenschapsbeoefening biedt ook interessante kansen voor archivering.

Meersporenbeleid

Hoogleraararchieven zullen ongetwijfeld blijven bestaan in de betekenis van archieven die gegevens bevatten die hoogleraren hebben vastgelegd, verzameld en uitgewisseld buiten de institutionele structuren. Het acquireren van dit soort (semi-) privéarchieven om ze te behouden, blijft belangrijk en borduurt voort op de bestaande gewoonten en methoden. Met het steeds digitaal worden van deze archieven groeit wel de noodzaak om proactief te acquireren.

Een andere en meer robuuste benadering is archivering aan te laten sluiten bij de hierboven signaleerde ontwikkeling van wetenschapsbeoefening en de behoefte van wetenschappers om onderzoeksgegevens te kunnen delen en bewerken. Het is van daaruit een kleine stap naar archiveren. In het ontwerp van deze

onderzoeksinfrastructuren kunnen 'passende' archiveringsfunctionaliteiten worden ingebouwd, geheel volgens de logica van wat tegenwoordig 'archiveren by design' wordt genoemd. De UBL (Universitaire Bibliotheken Leiden) werkt op beide beschreven sporen. Zo wordt enerzijds geïnvesteerd in het proactief acquireren van hoogleraararchieven. Acquireren, verwerken en beschikbaar stellen van dergelijke archieven is sinds jaar en dag belegd bij de afdeling Bijzondere Collecties. De UBL kiest ervoor actief de samenwerking aan te gaan met onderzoekers en hoogleraren, zodat ook hun digitaal gevormde archieven beschikbaar blijven.⁶ Deze aandacht voor digitale en hybride archieven komt direct voort uit de vraag van enkele Leidse hoogleraren wat te doen met hun digitale materiaal. Anderzijds wordt gewerkt aan het inrichten van digitale onderzoeksomgevingen. Dit is gebaseerd op de wens van onderzoekers om internationaal te kunnen samenwerken. Specifiek voor dergelijke digitale diensten voor onderzoekers is binnen de UBL het Centre for Digital Scholarship (CDS) opgericht, en waar het archivering betreft is er een actieve samenwerking tussen het CDS en Bijzondere Collecties.

Spoor 1: hybride hoogleraararchieven

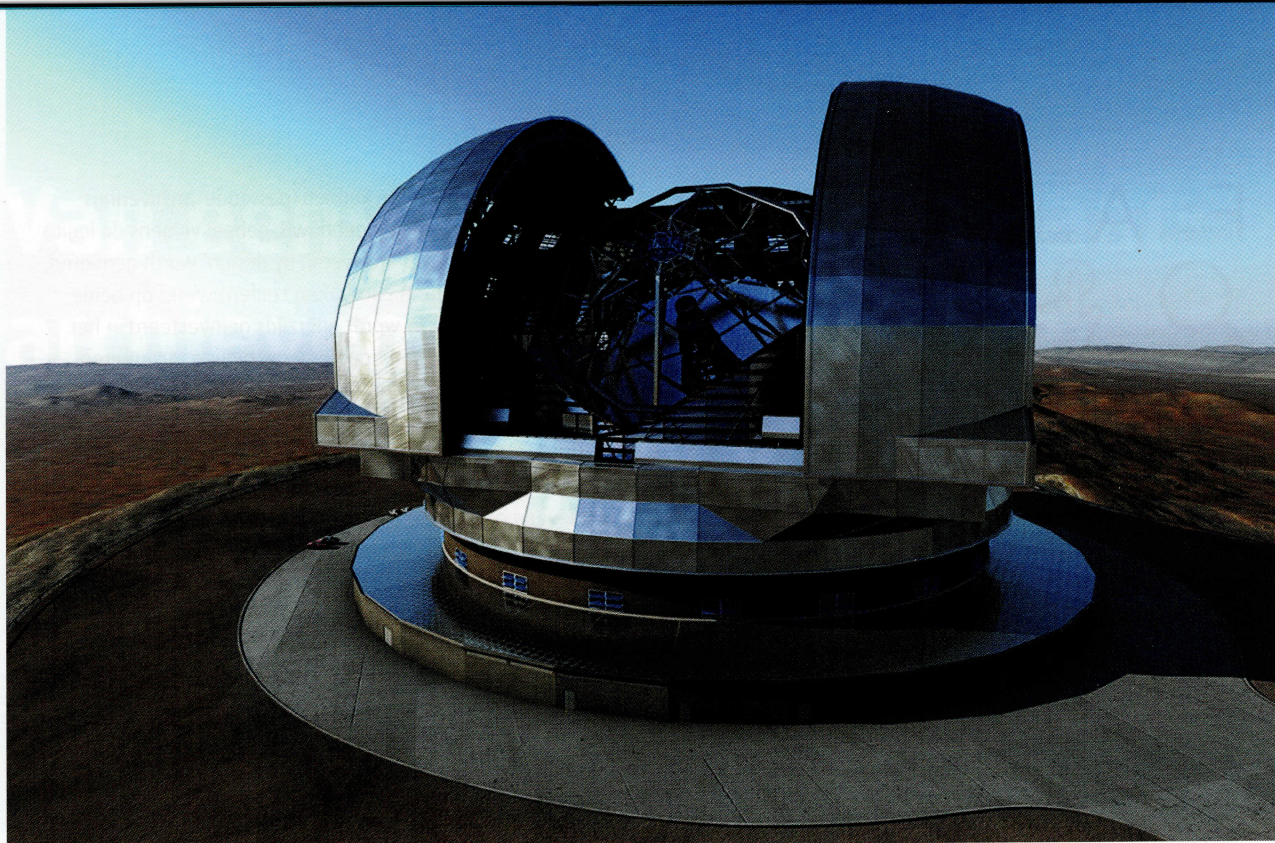
De UBL voert pilots uit die betrekking hebben op verwerving van zogeheten hybride hoogleraararchieven. Dat zijn in feite min of meer klassieke archieven, maar dan met een digitale component. Zo is op dit spoor een pilot gestart waarin het hybride archief van Pieter Kroonenberg, emeritus hoogleraar Multivariate Analysis, wordt overgedragen en bewerkt, zodat het in de toekomst beschikbaar gesteld kan worden voor onderzoek. Zijn archief bestaat naast de gebruikelijke papieren bescheiden onder andere uit een website, e-mailcorrespondentie, datasets en software. De digitale onderdelen van dit archief worden opgenomen in het e-depot van de UBL.

Belangrijke aandachtspunten in deze pilot zijn de communicatie en samenwerking met de archiefvormer en de duurzame opslag van het digitale materiaal. Het eerste punt is uiteraard ook voor papieren archieven van belang, maar de vluchtigheid van digitale documenten maakt dit extra nijpend. In een zo vroeg mogelijk stadium dient over duurzame opslag nagedacht te worden, wat idealiter leidt tot eenduidige bestandsnamen, logische mappenstructuren en gangbare bestandsformaten. Wat betreft het tweede punt kan geleund worden op de ervaring die er inmiddels is met de opslag van gedigitaliseerd materiaal en waarvoor reeds de nodige principes zijn uitgewerkt. Deze aanpak is meer een aanscherping en aanpassing van het klassieke proces dan een rigoureuze nieuwe benadering. Desondanks is dit zeer van belang. Niet alleen omdat hoogleraren vragen om dergelijke oplossingen, maar vooral omdat veel hybride hoogleraararchieven nog wachten op een toekomstbestendige bestemming.

Spoor 2: Virtual Research Environments

Een ander spoor is archiveringsfuncties te ontwerpen binnen digitale onderzoeksomgevingen. Sinds enige tijd biedt de UBL via het CDS de mogelijkheid tot het inrichten van een Virtual Research Environment (VRE), die onderzoekers de gelegenheid geeft samen te werken in een digitale onderzoeksomgeving.⁷ Een VRE wordt ingericht in samenwerking met een onderzoeker of onderzoeksgroep, om zo aan te sluiten bij de gestelde wensen en eisen. Zo kunnen daarin bijvoorbeeld onderzoeksdata

>>

Artist impression van de European Extremely Large Telescope. Bron: ESO/L. Calçada, Flickr (CC BY 2.0).

>> geplaatst worden, met de mogelijkheid deze van buitenaf te bekijken. Ook is het mogelijk de volledige projectdocumentatie daarin onder te brengen. Een goed voorbeeld daarvan is de VRE voor METIS, een onderzoeksproject van negen Europese astronomieorganisaties waarin men werkt aan het ontwerpen van een extreem grote telescoop (European Extremely Large Telescope).⁸ Niet alleen de onderzoekers werken in deze onderzoeksomgeving, maar ook de bij het project betrokken administrateurs. Bovendien kan de samenwerking tussen onderzoekers ondersteund worden door de verschillende communicatiemogelijkheden binnen een VRE. De voordelen van een VRE gelden niet alleen voor onderzoekers tijdens een project, maar ook voor de UBL na afloop. Als een onderzoeksproject is afgerond en een VRE niet meer actief gebruikt wordt, dan kan deze in zijn geheel of in delen gearchiveerd worden, uiteraard in overleg met de projectleider van het onderzoek. Doordat de UBL al in een vroeg stadium bij het onderzoek betrokken is, kan samengewerkt en gestuurd worden in de vorming van een digitaal onderzoeksarchief. Op die manier kan aangesloten worden bij bestaande archiveringsoplossingen of kunnen tijdig nieuwe oplossingen gecreëerd worden, mochten die er nog niet zijn.

Besluit

Hoogleraren zijn vaak het boegbeeld van een opleiding of onderzoek en alleen al om die reden verdienen de archieven die ze vormen aandacht. Tegelijkertijd kunnen we vaststellen dat de structuren waarbinnen hoogleraren hun werkzaamheden uitvoeren (en dat geldt met name voor hun onderzoeksactiviteiten), sterk veranderd zijn. Net als andere wetenschappers werken hoogleraren steeds vaker in projecten, al dan niet met een internationale dimensie, samen met andere onderzoekers. Hoogleraararchieven als een bijzondere categorie van archieven wordt hiermee nog problematischer dan zij al was. De (digitale) sporen van de activiteiten van hoogleraren slaan in verschillende vormen en op verschillende plekken neer. Het hoogleraararchief in de betekenis van een door de hoogleraar gevormd archief zal in toenemende mate de kenmerken krijgen van een privéarchief. Dat maakt hoogleraararchieven zeker niet minder rele-

vant en proactieve acquisitie ervan blijft belangrijk. Er is echter meer nodig om de activiteiten van hoogleraren te documenteren en te archiveren. Archivering moet tevens ingebed worden binnen nieuwe onderzoeksinfrastructuren. Het inzetten van VRE's is een van de mogelijkheden daarvoor. ■

Noten

- 1 Zie daarover 'Extra aanbeveling I' van de adviescommissie die stelt dat de Stichting Academisch Erfgoed een vervolproject zou moeten starten met speciale aandacht voor digitale archieven en bewaren van e-mail. Commissie Hoogleraararchieven, *Liefdewerk, oud papier?* (Stichting Academisch Erfgoed, 2015), p. 11.
- 2 Commissie Hoogleraararchieven, p. 4.
- 3 Menno Polak, 'Universiteitsarchieven, onderzoeksarchieven en onderzoeksdata', *GEWINA* 30 (2007), pp. 138-152.
- 4 Dergelijke archieven waren het onderwerp van symposia georganiseerd door het Noord-Hollands Archief (2009) en de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek, Archief en Documentatie (2017). Zie respectievelijk F.W. Lantink en J. Temminck (red.), *Wetenschapsarchieven in het Noord-Hollands Archief* (2009) en 'Brains in Boxes. Onderzoeksarchieven bewaard en ontsloten': <https://www.vvbad.be/activiteiten/brains-boxes>
- 5 Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit (2018), art. 24 en 25. Voor de FAIR-principes: zie <https://www.go-fair.org/fair-principles/>
- 6 Zie onder andere het beleidsplan van de UBL voor de jaren 2016-2020, *Kennis versterken in een digitale tijd*: <https://www.bibliotheek.universiteit leiden.nl/binaries/content/assets/ul2ub/beleidsplan-ubl-2016-2020.pdf>
- 7 <https://www.bibliotheek.universiteit leiden.nl/onderzoek-en-publiceren/virtual-research-environments>
- 8 Zie: <http://metis.strw.leidenuniv.nl/>

Charles Jeurgens ■ hoogleraar Archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam en adviseur bij het Nationaal Archief.

Mart van Duijn ■ conservator westerse handschriften en archieven bij de Universitaire Bibliotheken Leiden.